

КОЛЕСНИКОВА А.В.

Київський національний університет технологій та дизайну

ОСОБЛИВІСТЬ СЕМАНТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ВИШИВКИ

Статтю присвячено вивченню семантики української вишивки на сорочках і рушниках південних центральних та північних регіонів України. Вивчення семантики української вишивки дає можливість професійно та свідомо створювати якісні вишивані сорочки та рушники, в залежності від конкретного власника, його індивідуальності, статі, віку, статусу та цілі використання такого одягу.

Ключові слова: Українська вишивка, семантика, орнамент, колір.

PECULIARITY OF THE UKRAINIAN EMBROIDERY SEMANTICS

KOLESNYKOVA A.V.

Kyiv National University of Technologies and Design

This article is devoted to the study of Ukrainian embroidered shirts and towels of southern, central and northern regions of Ukraine. The study of the Ukrainian embroidery semantics gives the opportunity to create quality conscious and embroidered shirts and towels, on a case by owner, its identity, gender, age, status and intended use of the garment.

Keywords: Ukrainian embroidery, semantics, pattern, color.

Вступ. Протягом XIII – початку XIX століть вишивка була основною прикрасою традиційного одягу українців, досягаючи свого неперевершеного естетичного і майстерного рівня. Особливістю цієї вишивки стає культурне засвоєння технік та матеріалів Візантійської культурної спадщини, поєднання їх із розвитком самобутнього українського кольорового орнаментально - сюжетного змісту.

Грунтовні дослідження традиційної української народної вишивки здійснила Т.В. Кара-Васильєва. Семантику українських вишивок вивчала Ю. Мельничук. Особливості семантики орнаментів у вишиванні прослідкувала С. Китова, а значення кольорів проаналізувала Л. Миронова.

Українська вишивка є видом декоративно-ужиткового мистецтва, який заснований на принципах народної творчості, і має значний потенціал з позиції психолого-емоційного і змістового впливу. Декоративно-ужиткове мистецтво визначають як мистецтво, що має власний художній сенс і декоративну образність, і разом із тим безпосередньо пов'язане з побутом людей [1].

Постановка завдання. Як свідчить аналіз літератури [3] все те, що сприймається людьми як декор, здавна наповнювалося найглибшим змістом. Елементи орнаментів мали значення

знаків та символів, а їх поєднанню завжди надавалося певне значення. У цьому виражалася утилітарна функція орнаменту. Естетична функція з'явилася пізніше. У нашій статті ми розглянемо два аспекти семантики української вишивки – орнаменти та кольори.

Результати дослідження. Найчастіше вишивка оздоблювала сорочку наших пращурів. А, як відомо, сорочка служила «як друга шкіра» - друга сутність людини, - тому орнаменти, які прикрашали її грали роль оберегу для окремих частин тіла [1].

Перш за все, комір. Адже на шиї тримається голова, тому її потрібно оберігати. Важливою частиною були і плечі так, як звідти починаються головні робочі органи – руки. Орнаменти, які знайшли місце на грудях – у жінок були для, щоб вигодувати дітей; у чоловіків – щоб захищати свій рід.

Важлива роль в одязі відводилась подолу сорочки: вважалось, що чим розкішніше його декорування, тим потужніша репродуктивна сила одягнутої у неї жінки. Жінка одягнена в сорочку з прикрашеним подолом, торкаючись нею землі та трав, нібито вбирала силу земної плодючості.

Мотиви орнаментів, композиції, кольори передавалися з покоління в покоління, ставали традиційними. Вдосконалюючи майстерність

вишивки, відсіюючи менш естетичне, народний досвід зберіг найбільш типові, доцільні, позначені високим мистецьким смаком зразки орнаменту, кольорів, вишивальних технік. Орнаментальні мотиви вишивок різноманітні – від геометричних узорів до рослинні мотиви [1].

Одними з найпоширеніших геометричних знаків у вишивці є квадрати та ромби. Дані чотирикутні фігури символізують Матерію. Квадрат – стійка фігура, що відображає Матерію статичну. Ромб, який стоїть на одній точці, має велику свободу для руху і відображає Матерію у динаміці. Квадрат і ромб у більшості культур зображують Землю, а тому здавна вважаються знаками благополуччя, матеріального багатства, достатку.

Для українців, як спадкоємців давньої землеробської цивілізації, характерним є різноманіття орнаментів саме з цими фігурами. Варіаціями цих чотирикутників є поділ хрестом на чотири частини. За дослідженнями науковців та за давніми духовними знаннями це космічний символ родючості, плодючості.

Наприклад, на трипільських культових жіночих фігурках родючості на животі малювалось зображення перехрещеного ромба, у чотири малі ромбики якого втикались зерна жита, чи пшениці.

За слова Ю.Мельничук, такий знак є ідеограмою засіяного поля. В духовній традиції квадрат символізує Матерію, а коло, як символ досконалості – Дух. Проміжною ланкою між ними є восьмигранник, або восьмикутник [6].

Велика кількість мотивів та орнаментів представлені схематичним зображенням дерев, які розташовуються на рукавах сорочок, котрі відрізняються за конфігурацією і розміром. Це відгомін давнього культу рослин, дерев, який був як і у наших пращурів-язичників.

Серед рослин, які частіше всього зображуються на сорочках, можна впізнати можливо виноград, дуб, лілея та інші. Гроно винограду, листя та вуса завжди був символом родючості, плодючості, нескінченності (вічності). Виноград – символізує сонце єдина з усіх рослин, яка найбільше вбирає сонячну енергію і зберігає її в ягодах довгий час [6]. Саме гроно винограду вишивають на сорочках у багатьох регіонів України. Однак якщо порівняти семантику вишивки в залежності від географії її створення, можна виділити деякі відмінності.

Так, в центрі і на півночі України з давніх-давен найчастіше розповсюджена на рукавах жіночих сорочок була квітка Лілея. Являється

символом духовного життя, його чистоти, досконалості. Лілея, вишита на сорочках, свідчить про те, що це не тільки матеріальна, а й високо духовна рослина. Крім цього, багатий пласт архаїчного культу Матері-Природи знаходить відображення у вживанні символічних зображень калини, барвінку, горобини та багатьох інших. Центральний мотив, все ж, притаманний, перш за все, для подільських сорочок – це восьмикутна зірка та різноманітні восьмикутні мотиви, а також зображення ромба, хрещатого хреста та ін.

Заслугує на окремий розгляд семантика восьмикутної зірки («повної рожі») – одного з найпопулярніших геометричних мотивів в українській вишивці. Вигляд цієї геометричної фігури являє собою ромб, з кожної вершини якого виходять пари променів-спіралей. В народі їх називають «баранячі роги». Восьмикутна зірка утворюється способом накладання прямого хреста (символ чоловічого начала, Сонця) і косоного хреста (символ жіночого начала, Місяця). Поєднання цих начал дає всьому життя. Тому можна констатувати, що ця зірка є символом самої Природи [2].

Загалом, геометричні орнаменти – це відображення чоловічих енергій, в той час як рослинні узорі – це відображення жіночих енергій.

Не можна ігнорувати, що одними з найпоширеніших знаків у світі, а не лише в Україні, є хрести. Розрізняють хрест прямий, хрест косий та подвійний, який утворюється в результаті накладання двох попередніх. Прямий рівнораменний хрест – уособлення Гармонії та взаємодії Духа (вертикальної лінії) та Матерії (горизонтальної лінії).

З іншого боку, хрест, як символ Природи, символізує гармонію чотирьох стихій, що є творцями усіх форм Життя. Прямий хрест – символ Сонця, Творця, чоловічого начала. Косий хрест – уособлення жіночого начала, Місяця. Накладання цих двох хрестів дає подвійний хрест, або 8-променевою зірку – символ об'єднання двох начал [2].

Орнамент на речах південного регіону обмежений рамкою, у вигляді одинарного або подвійного зигзагу, фризу або хвилястої гірлянди з елементів рослинного чи рослинно-геометричного орнаменту. Дуже своєрідним є використання у якості обрамлення пташок [5].

Крім цього, присутні абстрактні фантастичні образи (фігури), що несуть деяку міфологічну або релігійну сутність. Також на

рушниках переважає рослинний орнамент, головним сюжетним елементом якого виступає Дерево Життя у вигляді складної багатоярусної композиції, що інколи має досить стилізований вигляд. Переважає його зображення у вигляді стовбура, від якого у обидва боки симетрично відгалужуються гілки-квіти, а верхівку утворює одна, більша за розмірами, квітка.

Росте світове дерево із вазону, який часто зображений як невелика посудина із ручками, що можуть імітуватися у вигляді ажурних, закручених у спіраль на кінцях, пагонів направлених вниз, що за розмірами симетрично співвідносяться із висотою вазону.

Також Дерево Життя на вишивці південних регіонів представлено у вигляді достатньо стилізованих антропоморфних фігур. В композиції зустрічаються й орнітоморфні фігури.

Серед зображених на рушниках птахів вгадуються голуби, півні, павичі та качки, які розміщуються на гілках Дерева Життя або над ним. Голуби на деяких зразках знаходяться один навпроти одного і тримають у дзьобиках гілочки (або ягідки). Своєрідну рамку, що обмежує орнамент, утворюють павичі та квіти, які чергуються між собою. Птахи статичні [5].

Найбільш популярним зображенням є орнамент голуба, що являє собою «загальнофольклорний образ кохання, подружньої злагоди, ніжності» [3]. Таке сприйняття зумовило його використання у оздобленні весільних рушників. Голуби на них вишиті по обидва боки вазону, попарно біля вазону або квітки-дерева, біля віночка. Також зустрічаються специфічні композиції, які включають Світове дерево, що проростає з вазону, на гілках якого біля стовбура сидять п'ять пар голубів.

Також популярністю користувався півень (курка), що традиційно у світогляді українців та взагалі східних слов'ян, сприймається як сакральний птах, що певним чином є охоронцем повсякденного життя від впливу потойбічних сил. Про поважне ставлення до нього свідчить низка обрядів сімейного циклу, значна кількість прикмет та повір'їв, які до цього часу зберіг український фольклор. В орнаментиці південних регіонів півні зображені поряд зі Світовим деревом або над ним.

Цікавий факт, що на рушниках образ півня вирізняє реалістичність, тому його не можна сплутати ні з яким іншим птахом. Він зображується із чітко позначеними гребінцем та борідкою, підкресленими іншим кольором

крильцями, вип'яченою грудкою, з пишним пір'ям хвоста. Він завжди впевнено стоїть на ніжках. Реалістично зображується у вишивці краю і журавель. Популярним є також образ орла [5].

Якщо говорити про колористику української вишивки, то слід зазначити, що найчастіше майстрині у своїх роботах використовували чорний, червоний, коричневий кольори, рідше – голубий.

У всіх народах, червоний вважається найбільш емоційно насиченим кольором. Він асоціювався із кров'ю, війною, ранами, смертю, любов'ю, збудженням, бажанням, швидкістю, небезпекою, вогнем. Червоний привертає до себе увагу. Чистий червоний колір — це колір тривоги і збудження, проте його відтінки діють заспокійливо. Червоне символізує радість, красу, любов і повноту життя, а з іншого боку — ворожнечу, помсту, війну. Цей колір підвищує кров'яний тиск, прискорює серцевий ритм і робить частішим дихання, він посилює агресивність і збуджує [4]. Не дарма в українській пісні співається: «Червоне – то любов, а чорне – то журба».

Так, чорний колір зазвичай символізує нещастя, горе, тугу, гіркоту, загибель. З давніх-давен чорний відповідав жіночності, її містичній постаті. В наш час чорний сприймається як депресивний, похмурий, гнітючий. З іншої сторони — колір налаштовує на агресію, суперечки та небажання слухати інших, вводить у стан депресії, навіює думки про смерть. Але між тим, чорний – це колір осягнення, крім того — універсальний колір елегантності.

Інший колір, який часто зустрічається в українській вишивці – коричневий. Люди сприймають його як колір землі, кори дерев – тобто колір природи. Це колір впевненості та непохитності, стабільності та згуртованості, надійності, зручності та стійкості.

Коричневий — це колір людей зрілого віку і зрілих рішень. Людина, що знаходиться під впливом коричневого кольору, надзвичайно наполеглива, не схильна багато хвилюватися і вважає, що життя складніше, ніж здається на перший погляд. Цей колір є експансивно діючим імпульсом, якому бракує життєвої енергії червоного кольору, він створює спокійний настрій, а із сірим відтінком – пригнічує психіку.

Блакитний колір у вишивці – це колір творчості та індивідуальності, благополуччя та стабільності, втілення духу Істини. Це колір прохолоди і деякої пасивності. Подібний ефект

пояснюється асоціаціями з холодною водою і льодом. Інколи цей колір може викликати відчуття відчуженості [4].

Висновки. Отож, здійснивши теоретичний аналіз джерел, нами було виявлено, що найбільш типовими орнаментами у українській вишивці як у центральних та північних, та і в південних регіонах, були геометричні фігури (ромб, квадрат, хрести) та рослинні і тваринні.

При чому, особливе місце серед рослинних орнаментів займають зображення Дерева Життя, Лілея; серед тваринних – зображення саме птахів. В загальному, усі значення даних орнаментів зводяться до уособлення чоловічого і жіночого начала, символи природи, родючості, достатку. Тобто коріння орнаментів – у язичницьких традиціях українського народу.

Щодо кольору, то українські майстрині використовували досить темпераменти кольори – червоний і чорний. Вони дуже енергетичні.

Червоний – колір любові, збудження, радості, а з іншої сторони – це колір помсти, крові. Чорний колір символізує тугу, горе. Схожу символіку має блакитний колір, який несе в собі меланхолію. Коричневий же відображає любов українців до землі, до природи.

Список використаних джерел

1. Варивончик А. В. Витоки та історична еволюція вишивки як складової традиційного українського одягу / А. В. Варивончик // Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство». – К. : КНУКіМ, 2011. – Вип. 25. – С. 5–16.

2. Кара-Васильєва Т. В. Українська сорочка (Таємниці чарівної нитки): [альбом] / Т. В. Кара-Васильєва. – К. : Мистецтво, 1982. – 146 с.

3. Китова С. Полотняний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника.- 2-ге вид. доповн.- Черкаси: БРАМА, Вид. Вовчок О.Ю., 2003.- 224 с.

4. Миронова Л.Н. Семантика цвета в эволюции психики человека. Проблема цвета в психологии. /Под ред. А.А.Митькина, Н.Н. Корж. – М.: Наука, 1993 – 188 с.

5. Українська вишивка XIX – початку XX ст. на Катеринославщині [Електронний ресурс] / З. П. Маріна // Історія і культура Придніпров'я. HYPERLINK "http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUU_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=J=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9672918" Невідомі та маловідомі сторінки. - 2013. - Вип. 10. - С. 121-128. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/likp_2013_10_16.pdf

6. Мельничук Ю. Семантика українських вишитих рушників [Електронний ресурс] / Ю. Мельничук // Народне мистецтво. – 2004. – Режим доступу до журн.: <http://www.svit.in.ua/stat/rushnyk.pdf>.

